

IRÁNYI DÁNIEL

IRTA: MEZEI ERNŐ

Az emigráció alakjait — nem ennek az elvevésnek mai alkalmazását értem — a népies közfelfogásban rendszerint a romantika fénye veszi körül. Ugy képzellik őket, mint Hugo Victor „chevaliers errants” mintájára formált hősokeket, akik országról-országra bujdokolva, utolsó lehetőkig azt az eszményt szolgálják, amelyért hazájukban dicső küzdelmet vívtak és az elbukás után a hontalanság keserű végzetét kellett magukra venniök. De a száműzöttség kenere valóban keserű kenér, mert a legtöbb esetben nehéz kenyérkérdés is. Meglátszott a kiegyezés után hazatért emigránsokon, ki hogy boldogult, vagy kísérletezett a külföldi bizonytalanságok között. Simonyi Ernő politikai sokoldalúságát, átfogó értelmiségét kétségtelesen nagyban fejlesztette az a körülmény, hogy évekig angol kereskedelmi vállalatok ügynökségét gyakorolta. Erre a mintára ütött volna Helfy Ignác is, — szatócskiadásban, tudományos képzettség és gyakorlati ítélet tekintetében mélyen alatta Simonyi Ernőnek, de bőven ellátva a kisszerű élelmességek mindenünnen összehordott fűszeradagaival. Azokról nincs mit szólnom, akik az emigráció keserves mánorgolásai után a nyugalmas, biztosított öregség révébe vágytak, elvesztett pozícióik visszatéréséért sóhajtoztak, azért is a kiegyezésben csak a brilliáns alkalmat látták saját személyes sorsuk jobbrafordítására és valami kényelmes színekuráért szívesen állottak az uralkodó hatalmak díszgárdistáinak szervezésébe. De akár stoikus, akár epikureus életvelkel püncélozták magukat az emigráns-sors viharzásai ellen, a legtöbb esetben a csillagó romantika prózái szürkeséggé fakul, mihelyt közelebből megismerjük életük folyását. Nehéz bizony a legvértettebb emigránsnak is teljes odaadással lelke eszményeért élni és küzdeni, ha hiányzik hozzá a mindennapi kenyérpróza.

Irányi Dánielben látható a kiegyezési korszak azt a kivételesen egyéniséget, akin az emigráns-romantika köntöséből nem koptatta el sem a száműzöttség hófergetege, sem az itthoni kísértések meleg

esője. Ugyan nem egészen abból a szövetségből való volt, amelyet a közkeletű képződmény aggat hőseire, de mindvégig méltósággal hordozta, mint ráálló fehér hermelinpalástot. Ami egyéniségének országos nimbuszt kölcsönözött és tekintélye elismertetését minden pártkorlátot túl biztosította, az életének *askéta-szerű* vonása volt. Mert ez volt az az erő is, amely már ifjú korában, a hontalanság nehéz próbái között, az egzisztenciális gondon, a polgári élet prózái válságain annyira-mennyire fölülemelte, a szegénység nélkülözéseit hazafias kötelesegteljesítéssé és bölcs életrendszerré avatta. Amikor Kossuth Lajos ajánlása folytán Pécs városa mandátuma hazaszólitotta, úgy tért vissza Párisból, a futólágos hevíletek és ledér élvezetek örökkön habzó világvárosából, mintha egyhuzamban ott töltött sok évét szigorú szerzetesi fogadalom szerint, vezeklő gyakorlatokban rőtta volna le. Puritán szigorúsága, feszes, ünnepléses modora, életmódjának fegyelmezett igénytelensége riktó ellentéttel ütöttek el még állandó képviselői társaságának pajtáskodón kedélyes szellemétől is, még inkább a magyar uri világnak általában feszitelen, szabadnyelvű lönusától; de éppen ez a megmeredt, magányos pöz felsőségesebb piedesztált helyezett politikai vezérlete alá. A balközépi ellenzék fuziók Pálfordulásának 67-es ortodox mameluksággá való kérgesedése mélységes visszahatást keltett az értelmiségben is. Ezzel szemben a kilencvenes évekig a szélsőbalt még úgy lehetett méltatni, mint az erős nemzeti hitnek képviseletét és ennek naivabb, országos közönségében természetes hódító erővel kellett hatnia oly férfiaknak, akinek minden programtételt komolyan, betű szerint kellett venni, minden elvi kijelentésén az abszolút személyes megbízhatóság aranypécsettje függött. Irányi Dániel a politikát teljesen vallási módszer szerint fogta fel, meggyőződéseinek minden pontját egyenlő súlyú és változhatatlan hiteli dogmák láncolatává kovácsolta össze. Az opportunitás tekintetei az ő elméjéhez hozzá nem férköztek. Politikai krédójának két alapeleme volt: az egyik az önálló államiság eszméje, ahogy az ősi magyar tradícióból a 48-iki törvényhozás a tiszta perszonál unió formájában kialakította. A másik a nagy francia demokrácia eredeti kitéje, amelyet a nagy francia forradalom „az emberi jogok kinyilatkoztatásában” lefektetett. Mind a két tételt tisztán absztrakt eszméiséggel, nemzeti és időbeli körülményekre való vonatkozás nélkül az alkotmányos küzdelem két kőtáblájá-

nak szegelte le, a törvényes „via sacra” oly utmutatójának, amelyől sem jobbra, sem balra jótányira elhajlani nem szabad. Mikképp lehet majd a perszonál unió programját a bécsi udvar konok ellenzése ellenében az alkotmányos átalakulás békés, sima útján megvalósítani? Erre a kérdésre mindig beérette egyetlen, százsor ismételt mondattal: Szabad-e azt föltenni, hogy az uralkodó a nemzeti többségi erővel kinyilvánított akaratát nem fogja kötelességszerűen elfogadni? Ez a szólam lojalás babonának is tetszelik, de nála a parlamentáris többség elmélete is éppen a demokratikus kitéből vett vitathatatlann dogmát jelentett.

De ilyen feltétlen biztossággal állapította meg erkölcsi tétéit nemcsak a politikai, hanem a társadalmi viszonyokra nézve is. Igazában ez tette a politikai világnak a magyar közélet imponáló jellemzősége, Cato censorius megtámadatlan bírői tekintélyével felruházott alakjává. Mondhatni élete legfőbb célját fejezte ki az „*Erkölcsmesitő Egyesület*” megalapításában. Ennek nemcsak a neki élet általánosabb erkölcsi jelenségeit kellett szigorúan ellenőriznie, hanem az irodalom és művészet szabadságai ellen is író háborút viselnie. Mindjárt kezdetben az akkor első virágzását élő „Népszínháznak” egész repertoárjára a legvillámlobb anathema bélyegét kívánta rásütetni. Sokan csodálkoztak, hogy a párisi Babel mélységeinek ismerője és parlamenti működésében a polgári házasságnak vallási elfogultságoktól mentes előharcosa oly inkvizitórius szigorúsággal ítéli meg a modern társadalom erkölcsi vajadásait és szabadabb felfogásait. De ő úgy haladt el a nagyvilági viveurök tobzódó forgataga mellett, hogy a francia kultúra csak Pascal remete-tépelődéseit, Jean-Jaques Rousseau „Contrat-social”-evangéliumát, talán föleresztve még Asszisi szt. Ferenc kegyes példáival, szűrte át lelki tartalmává. Fantázia nélkül szűkölködvé, viszont az élet nélkülözéseitől alaposan megvédve, jóformán értetlenül állott szemben a gyorsvárosi fejlődés káprázatosan változatos verseny-lázával és az új irodalom minden átörökölt fegyelméit szétördelő sokoldalúságával.

Mindent a körülményes miliórajzot annak magyarázatául mondom el, hogyan alakult ki amaz éppen nem egyszerű viszony, amely Irányi Dánielnek elnöki állását és vezéri tekintélyét a régi függetlenségi párthan környagolozta, 1874-ben, amikor a szaka-

dár balközéplekkel együtt Mocsáry Lajos elnöklete alatt az előbbi 48-as párt átalakult függetlenségi párttá olyképp, hogy programjából a függetlenségi eszme szélsőbb értelmezését sem zárta ki, Irányi Dánielt tiltakozásában, amely mereven ragaszkodott a 48-as évtársasági jelentéséhez, egy-két kivétellel az egész párt magárahagyta. Simonyi Ernőék méltatlankodva és gondolat, jogosan bírálták meg ezt a magányos különválasztást, úgy, mint számkabalisztikus, szőrszálhasogató pedantériát. Tíz évvel később az egész párt — Simonyi Ernő akkor már nem tartozott az élők világához — ebből a fényes elszigeteltségéből hódolva helyezte vissza a pártelnöki székbe és megadta neki az elégtételt, hogy pártcégérének „függetlenségi” jelzője mellé odabiggyesztette a 48-as nevet is. Kétségtelenül erős bizonyosság volt ez Irányi Dániel országos népszerűsége mellett. De legkevésbé sem jelentette azt, mintha az akkori pártban már a megalkuvásnak szelme, a hatalmi érvek opportunizmus a tért hódított volna. Ellenkezőleg, az itt-ott jelentkező strébertülekedés ellenében Irányi Dániel merev doktrinarizmusának, hajthaflan vakhitének kellett a a feltétlen biztosságu kezességét jelentenie, hogy a párt csakugyan „nem enged a tiszta negyvennyolcból”. Skrupulusait, alkotmányos ortodoxiája betűragását nem vették tulkomolyan a függetlenségi polgárok tágabb köreiben. Noha ezek hozták ellentétbe Kossuth Lajossal is, mégis vezérlete hitétét széltén egy értékelték, mint a hegyoromra tűzött, jól lecölöpözött zászló-jelvényt, amelyről messze tájakra virítottak a színek és amely köré táborhelybe gyűltek mindenünnen a függetlenségi hívek.

Egy leszögezett, mozdíthatlan zászlórud: ez volt Irányi Dániel valójában még belsőbb társaságának is. Nehéz feladat volna az ő merev, ünnepélyes, vértelen politikai egyéniségétől az intimebb vonásokat, az emberi lélek önkénytelen megnyilatkozásait kihámoznom, noha akkori életrendem szokásai éppen vele hozták sűrűbb személyes érintkezésbe. Első közelebbi ismerkedésünk ugyan ünnepies alkalommal volt kapcsolatban és erős benyomást rögzített meg róla emlékezetemben. 1878 nyarán először voltam a függetlenségi párt jelöltje Békés vármegye gyomai kerületében, mikor is a párt központi vezetői fényes asszisztenciával támogattak. De figyelmeztettek rá, hogy Békés-megyében Irányi Dániel, ki akkorában nem volt a párt tagja, a függetlenségi közönség legfőbb orákulum. Fölkértem hát rá, hogy az első vasárnapon — a

sürgös aratási munka miatt csak vasárnapon lehetett a programbeszédés négyüléseket megtartani — az ő patronátusa alatt végezhessem jelölti bemutatkozástomat. A Belváros egyik szűk utcájának legődönabb házában, a hátulso rész emeletén lakott. Üres előszoba után egy, a délutáni órában szinte homályos szoba. Itt ismertem meg az aszkétaságnak — ha szabad úgy kifejezem magam — stilszerű dekorációját. Rozzant butorok, de semmi, semmi, ami egyéni kedvtelésre, szubjektív elmélyedésre valloit volna, még könyvek is alig egy-két példány. Irányi szivesen megígérte a lekísérést, de kikötötte, hogy mint ő szokta tenni, valahányszor választói közé rándult, — én is tetőtől-talpig fekete magyarban jelenjek meg. Ezt a kikötést annál jellemzőbbnek ismertem meg, mert hogy a következő vasárnap Mocsáry Lajos, a pártelnök kísért le, aki pedig nem járta meg az emigráció európaias turnéját, ő egyenest tiltakozott a forró időhöz nem illő kosztüm-mutatvány ellen.

Néhány évvel utóbb, az Egyetértés-nél végzett vezércikkirő munka után, rendesen a szomszédos Csalányi-féle vendéglőbe, a Ferenciek bazárépületébe mentem át vacsorázni. A hosszú törzsszatalnak felső sarokülését Irányi foglalta el, mintegy tiszteletbeli elnöki minőségben, sőtét kabátban, fekete nyakkendősen, gyér hajának egy-egy csomója sarlóalakban háttúró halántékaira fésülve és diétetikus pontossággal ette meg minden este ugyanazt a peccenyét, itta hozzá a két deci közönséges asztalit. Melankolikus visszamlékezés most nekem ez az asztaltársaság, néhány függetlenségi képviselőn kívül, egy-egy elvbarát kerületi vezér, szereplő ügyvéd, olykor alkalmi vendégek más pártokból, köztük nem egyszer Szilágyi Dezso, akinek megjelenése mindig a sziporkázó szellemiség hangulatát gyujtotta fel a társaságban. Érdekes csoportosulás volt ez a fehérasztali szimpezion Irányi Dániel merev alakja körül. Bizony voltak a társaságban vidám cimborák, akik hőrpentgették a jófajta hegylevét, és ha úgy hozta széles kedvök, nem tartózkodtak a vaskos szótól, a borsos tréfától, a pikánsul „szafos” adomától sem. De látni kellett, hogyan tartották tenyerüket ajkuk szélén, nehogy a szigorú „erénycsász” fülehez röppenjen a dévaj szó. Én rendesen szomszédaságban ültem, a napi politika folyása volt társalgásunk állandó anyaga. Ez a folytonos társalgás nem jelenti azt, hogy benne a szinccerizáló közlekenység készsége megett volna bárki irányában is, én irányomban meg azért sem, mert

ily alkalomkor nem egyszer nyilvánult nézeteim elterése is. És az ő szellemi organizációjának fogva nem is volt elkerülhető, hogy közöttünk amolyan komolyabb háttérű ellenkezés támadt, amikor pedig legkevésbé vártam volna. Amikor az Ugron Gáborhoz hajló párttagok csoportja a delegációban való részvétel kérdése miatt kiszakadt a pártból, Ugronék főképp azzal az érveléssel támogatták a delegációkba való menetelt, hogy a delegáció épp oly törvényes része alkotmányos rendünknek, mint maga a parlament, tehát, amíg az intézmény fennáll, az ellenzéki pártok ott csak ugy vannak kötelezen ellenőrző feladatuk teljesítésére, mint a parlamentben. Mint az Egyetértés akkori vezércikkirőja egy — igaz, hogy csak saját független szakállamra írott — cikkben azt jegyeztem meg erre a tételre, hogy az alkotmányos intézményeknek s köztük a delegációnak szabatos funkcionálása majd csak akkor válik a függetlenségi párt nézve aktuális és közvetlen érdeké, ha a parlamenti többség és kormányzati hatalom birtokában programjának végrehajtása közben bizonyos átmeneti időre a törvényes rend folytonosságát kellene teljes felelősségével fedeznie. Addig nem lehet értelme annak, hogy a függetlenségi párt oly intézményben, amely a leglényegesebb elvének kardinális tagadása, udvari körtáncokkal és Bécsbe való zarándoklással az ellenzéki tovaqlás udvari remekléseit gyakorolja. Világos, hogy ezzel a beállítással csak Irányi delegációellenes álláspontját akartam erősíteni éppen az ő merev 48-as törvényességi álláspontjának tekintetbevételevel. De hogy fennakadtam. Ő még napokkal azután is dohogva, ingerülten méltatlankodott, miképp engedhettem helyet az olyas gondolatnak, hogy a függetlenségi párt akarcasá egyetlenség napra is álléphetné a delegációs kárhozat küszöbét. És megfenyegetett, hogy parthatározattal fogja demantáltatni ezt a magyarázatot. Végleg meg kellett győződnöm, hogy Irányi elvi gondolkozását a politikai bigottéria vasrácsozata zárja körül, amely még saját elvének szerves gondolatrendszerre való kiépítését sem engedi meg. Bezeg, ha megérte volna, minő gyakorlati értelmezést adott a delegációba való menetelnek a Kossuth Ferenc vezette függetlenségi többség!

Álljon itt még ebben az összefüggésben egy adomaszerű emlékezőselem, amely talán legjobban jellemzi az ő erkölcsi propagandáját és társadalmi miliőjéhez való viszonyát. Egyszer valaki a vacsora-társaságból odaszól felém, már nem emlékszem, máj

lyen vonatkozásban: Ezt ugyan élvezheted a „Blaue Katz“-ban. (Akkoriban egy szemérmetlen mutatványairól és elrikított „cocheneriáiról“ hirhedt hely.) Azt jegyeztem meg rá, hogy sohasem jártam a Blauba, sem hasonló helyekre, ez a zsáner legkevésbé sem izlésem. Felvillant erre Irányi szeme, oly mosolygósan, oly élénk arcjátékkal, amilyent csak különös szerencsés pillanatokban lehetett rajta fölfedezni. Frissen belenyult kabátja belső zsebébe és egy ivet nyújtott át. Az erkölcsnemesítő egyesület taggyűjtő ive volt, homlokán újabb buzdítással a sorakozott fellépésre minden fajta színházi, hírlapi, utcai erkölcstelenség ellen. Hirtelenében, minden szándékosság nélkül, mert különben is hasonló célozgatásokra már máskor is kijelentettem ily és elvszerű felfogásomat, azzal a szóval intézem el a nyájas apellációt: — Kedves bátyám, nagyon tisztelem az erkölcsöt, de nem tartom tisztelnem az erkölcsbiróságot. Egyszerre nagyon elhűlt. Meg is bántam utólag válaszomat, meggondolva, hogy erősebb fulánkot érezhetett belőle, mintha a ledérségek hetyke patrónusának vágom ki magamat.

Egészen mondhatni, hogy már életében kifaragta önmagából saját merev szoboralakját. Most ott áll ércebeöntött szobra a Liszt Ferenc-téren, amelyet minden pártbeli tisztelői emeltek, és szinte irónikus ellentétül, talán komor intésképp tekint át az Andrassy-utnak tarkán zajló tömegeire, torlódó élethullámzásaira, amelyekkel az ő örök formulákba fagyott lénye oly kevésbé tudott összhangzó akkordokat találni. Mégis ez a szobor-apotheozis közéletünkre gyakorolt hatásának legmegfelelőbb szimbóluma. Puritán tisztessége, rendíthetetlen elvhűsége, eszményi demokratizmusa átható, folytonos sugárzással világítottak át a pártok elvtelenségeim és a gyorsan fejlődő gazdasági élet elfajulásain. Függetlenségi vezérletében száraznak és egyhangúnak mutatkozó egyénisége mégis több gyakorlati sikert ért el, mint akik utána az opportunisták megalkuvás gimnasztikáját minden társas táncpördületen és udvari hajlongáson át végiggyakorolták. Idealizmusa folyton sürgető követelésének volt köszönhető, hogy törvényhozásunk a botbüntetés avitikus díszét kiküszöbölte a törvénykönyvből. Vajjon azok a legmodernebb törvényhozók, kik a hotot visszaiktatták közigazgatásunk előkelő szeptrumának, nem érzik-e Irányi holt szobrát az ő szegényük élő monumentumának.